

Metodika

Politické procesy a antisemitismus

Charakteristika námětu

Na příkladu karikatur z 50. let poukážeme na antisemitské prvky, které provázely procesy s některými vysoce postavenými komunisty v období stalinismu.

Cíle

- kognitivní
 - informovat o existenci antisemitismu ve stalinské fázi komunismu
 - poukázat na využívání antisemitských motivů v politických procesech v 50. letech, upozornit na tradiční antisemitské stereotypy přetrvávající v různých politických systémech
 - rozvoj abstraktního myšlení: interpretace ikonografického materiálu
 - afektivní
 - vědomí nepřipustnosti antisemitismu ve všech jeho podobách
-

Komentář

Antisemitské motivy se objevovaly nejen v dobových politických projevech (Kopecký, Gottwald, Urválek), ale pronikaly i do dobové publicistiky a dokonce i do ilustrací. Tento námět navazuje na předchozí cvičení Židé a kapitalismus. Také zde je hlavním cílem identifikace antisemitských motivů v dobových karikaturách. Cvičení poukazuje na příbuzné rysy obou totalitních ideologií (nacismu a stalinismu) a zároveň upozorňuje na přetrvávání antisemitských motivů v různých politických systémech. Antisemitské motivy se v karikaturách objevovaly už od roku 1949, ovšem svůj vrchol zaznamenaly v době zatčení Rudolfa Slánského a procesu s ním.

První karikatura z března 1951 již reaguje na sérii zatýkání komunistů (Šling, Švermová) a dává je, zcela v intencích tehdejší propagandy, do širších souvislostí tím, že konstruuje všeobecné spiknutí – jednak starší české politické procesy (Horáková), jednak procesy v ostatních státech východního bloku (šanoný s nápisem „Rumunsko“ atd.). Sedícího muže identifikuje telefon jako manažera, doutník a motýlek jako příslušníka vyšších vrstev a mrakodrapy za ním jej

zasazují do amerického prostředí. Hlavním znakem je ovšem skobovitý nos, který jej identifikuje jako stereotypizovaného Žida. Nejedná se jen o marginální detail, tento atribut ilustruje integraci tradičních antisemitských předsudků (žid-lichvář) do stalinistické ideologie (žid jako kapitalista – kapitalista jako žid). Kresbu tak můžeme srovnat se známou antisemitskou karikaturou z roku 1942 Za nepřátelskými mocnostmi: žid (odkaz). Také v této karikatuře je nepřítelem (definovaným spíše v třídních než rasových souvislostech, ale tyto rasové prvky přesto využívající) stereotypizovaný Žid. Karikatura s motivem antisemitismu předjímá osud Slánského, který byl zatčen až o půl roku později.

Druhá karikatura pracuje s motivem rukou. Tato karikatura je ještě více symbolická a abstraktní než ta předchozí. Jednající lidé jsou redukováni na neosobní abstrakce, schematické symboly sloužící především k vyvolávání emocí. První obrázek této karikatury ukazuje Slánského a Tita. Zobrazené ruce odkazují na svět luxusu. Pro Titovu ruku je typické množství prstenů, pro dosud neidentifikovanou ruku Slánského sako a bílá košile. Slánského ruka navíc zaujme nepřirozeně tenkými prsty naznačujícími slabost, které jsou protikladem k silným prstům dělníků. Dalším identifikujícím znakem jsou dlouhé nehty (drápy?), které ukazují na ne-lidský původ této ruky. Takto se zobrazovali upíři nebo démoni a také Židé (od středověku „synové ďábla“).

Na druhém obrázku mizí ruka Tita a Slánského ruka je uchopena dělníkem. Slánský je identifikován, což dává význam prvnímu obrázku. Slánský se snažil spojit se zrádcem Titem. Dělnická ruka není identifikována, není to totiž potřeba. Určuje ji její síla (velký objem svalů) a také rukáv vyhrnutý až k lokti. Tím se symbolizuje pracovní nasazení (oproti „floutkovské“ ruce Slánského v obleku). Zároveň je tato ruka vizualizací „dělnické pěsti“. Tato metafora byla v 50. letech velice rozšířena, a tedy obecně srozumitelná. Kresba zachycuje nekompromisní, silné (a možná bolestivé) sevření Slánského. Marně se kroutí. Dolní obrázek také přidává k seznamu „ne-lidských“ atributů Slánského ještě jeden – ochlupené ruce, což vynikne v kontrastu s hladkou rukou dělníkovou.

Námět do výuky

Před analýzou karikatur bychom měli žáky uvést do kontextu. Šíře kontextu závisí na naší úvaze, jiná bude ve skupině, se kterou se tématu intenzivně věnujeme, jiná ve skupině, ve které se téma soudobých dějin příliš neobjevuje.

Nejprve se věnujeme motivu propojování antisemitismu s třídním bojem v karikatuře z března 1951. Žáci mohou pracovat s pracovním listem 5. Ptáme se:

- *Identifikujte sedícího muže. Jakou postavu má asi symbolizovat? Jaké prvky vyjadřují jeho sociální a etnickou příslušnost?*
- *Pokuste se identifikovat jména, která jsou na papírech na stole. Co je spojovalo? Co je naopak rozdělovalo? Jaké jméno tam chybí a proč?*
- *Jaký je podle vás význam promluvy sedícího muže?*

Otázky jsou náročné, necháme proto žáky pracovat s otevřenými zdroji (internet, učebnice, literatura).

Na analýzu první karikatury můžeme hned navázat symbolickým obrazem Slánského na karikatuře z ledna 1952. Žáci mohou využít pracovního listu 6, který jim pomůže uvědomit si společenský kontext kresby. Ptáme se:

- *Co mají ruce na prvním obrázku vyjadřovat? Co je pro tyto ruce typické? Co znaky, které je charakterizují, znamenají? Jaký význam má to, že jedna ruka je popsána, zatímco ta druhá nikoli?*
- *Komu patří ruka, která stiskla Slánského? Vysvětlete popisek pod druhým obrázkem. Čím vším se obě ruce liší a co tyto rozdíly znamenají?*
- *Pokuste se vyprávět příběh obou obrázků ve čtyřech nebo v pěti větách.*

Společná reflexe obou karikatur je příležitostí k syntetickému shrnutí tématu politických procesů. Žáci získali vhled do režimní propagandy, ovšem postrádají širší společenský kontext. Stručné popisky u pracovních listů vyvolávají další otázky: proč potřeboval komunistický režim takového démonického nepřítele? Proč pracuje politická karikatura s motivem odlišných tříd, kterým přisuzuje odlišné kvality? Co to vypovídá o stalinistickém režimu? Proč se stalinistická propaganda podobá nacistické? Generování otázek můžeme využít k syntetickému výkladu přesahujícímu námi zvolené téma. Cvičení tak může být využito jako motivace nebo úvod do širší problematiky stalinismu, popř. totalitních režimů obecně.

Cvičení můžeme doplnit domácím úkolem. Obraz zneužití antisemitských motivů v politických procesech můžeme doplnit otázkou, proč velká část Židů vstoupila po druhé světové válce do řad KSČ. Necháme žáky, ať si za domácí úkol přečtou povídku Oty Pavla „Běh Prahou“, která byla prvně publikována v 60. letech 20. století a která je volně přístupná na webu. Jako podnět k reflexi povídky v příští hodině může posloužit otázka, co podle Oty Pavla očekávali Židé od komunistické strany.